

УДК 7.01

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ**В.Ю.Димитров***аспірант кафедри політології, соціології та соціальної роботи**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут»*

У статті наголошується на необхідності системного розгляду управління як виду соціальної дії, який можливий за умови міждисциплінарного підходу і залучення методів і методик інших дисциплін. В ситуації набуття управлінням статусу розгалуженої теорії мають підключатися новітні дослідницькі парадигми, в тому числі і синергетика.

Ключові слова: управління, методологія, системний підхід, міждисциплінарність, соціальна дія.

Управління в бутті соціуму посідає вкрай важливе місце. Це спричинено цілим рядом факторів, серед яких першим виступає така ознака суспільства, як ієрархічність. Варто, щоправда, зазначити, що ієрархічність є універсальною ознакою на всіх рівнях матерії – від неживої до суспільної.

Окрім того, потреби раціональної та ефективної організації суспільного буття, особливо в умовах глобальної трансформації, яка охопила й нашу державу, примушують суспільство більш прискіпливо ставитися до проблем управління в різних галузях матеріального і духовного виробництва, створюючи умови для адекватного відображення його законів в теоретичних конструктах та в практичній діяльності.

З огляду на це особливої актуальності набувають проблеми пошуку алгоритмів управлінської діяльності, а такі алгоритми можливі лише за умов оволодіння методологічним базисом різних наукових дисциплін з метою їх узагальнення і приведення до спільного знаменника в інтересах пізнання сутності управлінських процесів та їх оптимізації.

Проблема оптимального та адекватного реаліям життя управління посідає чільне місце в системі сучасного соціального знання. Відбувається процес, на який звернув увагу вітчизняний дослідник Г.В. Щокін, відзначивши "...швидкий розвиток теорії і практики менеджменту в світі. Дійсно, для нього найбільш характерне стрімке сходження від непримітної периферійної дисципліни, якою менеджмент був у часи Ф. Тейлора, до основного напрямку соціальної думки, провідного суспільного і наукового інституту, який сьогодні визначає образ життя мільйонів людей" [10, 258].

Як будь-яка сфера людської діяльності, управління потребує пізнання й осягнення, тобто гносеологічної дії, спрямованої на відображення основних принципів, законів і закономірностей управлінського процесу. В

цьому підході постає питання про методологічний інструментарій цієї гносеологічної діяльності, завдяки використанню і застосуванню якого тільки й можливе адекватне відображення даного феномену. Тому дана ознака вимагає звернення до філософії науки, історії науки, про єдність яких було слушно зазначено І.Лакатосом: "філософія науки без історії науки пуста; історія науки без філософії науки – сліпа. Керуючись цим перифразуванням Кантівського вислову, ми ... спробуємо пояснити, яким чином історіографія науки могла б вчитися у філософії науки і навпаки... (а) філософія науки виробляє нормативну методологію, на основі якої історик реконструює "внутрішню історію" і тим самим дає раціональне пояснення зростання об'єктивного знання; (б) дві конкуруючі методології можна оцінити за допомогою нормативно-інтерпретованої історії; (с) будь-яка раціональна реконструкція історії потребує доповнення емпіричною (соціально-психологічною) "зовнішньою історією" [7, 457].

Методологічна ситуація в сучасній науці несе на собі ознаки певної парадоксальності. З одного боку, протягом багатьох століть в ареалі теоретичного пізнання усталилися традиційні, перевірені часом методи і методології (як сукупність цих методів) і певні алгоритми вирішення гносеологічних та епістемологічних завдань, які зарекомендували себе з позитивних позицій в сенсі своєї універсальності. До цієї групи з повними підставами можна віднести загальнофілософські, загальнонаукові, а також такі методи, які, будучи запозичені з вузьких або спеціальних галузей знання, бездоганно "працюють" на рівні їх широкого застосування.

З іншого ж боку, постійна зміна і збагачення наукової картини світу, поява в ній нових парадигм і концепцій, нових "викликів" (А. Тойнбі), змушує науковців здійснювати кроки в напрямку пошуків нових методів і методологій, нових підходів, які здатні адекватно

відобразити нові ситуації, які виникають в світі як з пізнавальної точки зору, так і в ракурсі "відповідей" на ці "виклики". Цей, донедавна маловідомий масив, останнім часом став предметом дослідження багатьох науковців, як вітчизняних, так і зарубіжних.

Започаткував ці пошуки відомий теоретик та історик науки Томас Кун, якій в своїй книзі "Структура наукових революцій" не лише презентував в історичному плані розвиток науки, а й дав широку картину сучасної йому наукової картини світу та окреслив вірогідні перспективи її подальшого розвитку. Книга, яка вперше була видрукована в 1962 р., не втратила й досі своєї актуальності.

Управління як цілепокладена, цілераціональна галузь буття соціуму стало об'єктом дослідження багатьох галузей науки. Управління за всіма своїми ознаками і характеристиками цілком підпадає під визначення феномену, який багато дослідників намагалися ідентифікувати, дефініювати та знайти в них певні родові риси. Для багатьох з цих дослідників такими родовими рисами стали ті, які М.Вебер назвав соціальною дією.

Вважаємо за доцільне звернутися до класика соціальної думки кінця XIX – почату XX ст. Поява його праць співпала з формуванням національної і класової самосвідомості в Німеччині. Певною мірою тодішні суспільні настрої чимось повторюються в умовах сучасної України, а саме, асоціюються з пошуками свого місця в європейській цивілізації, кристалізацією таких понять, як нація, держава, армія, а також пошуком методологічних засад дослідження соціуму.

Для М. Вебера чи не головним в науковій думці стало поняття соціальної дії, де сенс її співвідноситься з діями інших людей і орієнтується на них. Управління є яскравим прикладом розгортання соціальної дії, але, з певними застереженнями воно, як і інші типи соціальної дії, несе у собі такі ознаки, як поняття легітимного порядку (умовність і право), політичну складову, соціальне відношення, психологію, звичаї, мотивацію та ін.

Сам Вебер визначав, що соціальна дія може бути орієнтована на минуле, сьогоднішнє або очікуване в майбутній поведінці інших; не всі типи діяльності є «соціальними» в певному сенсі. Зовнішня дія не може бути названа соціальною в тому випадку, якщо вона орієнтована лише на поведінку зовнішніх об'єктів. Внутрішнє відношення носить соціальний характер лише в тому випадку, коли воно орієнтовано на поведінку інших (яскравим прикладом зовнішніх і внутрішніх відносин може слугувати проблема зовнішнього і внутрішнього середовищ організацій – В.Д.); не всі типи взаємовідносин людей но-

сять соціальний характер, соціальна лише та дія, яка за своїм змістом орієнтована на поведінку інших; соціальна дія не є ідентичною а ні до однакової поведінки багатьох людей, а ні тому, на яке впливає поведінка інших. Тут вступають в силу такі моменти взаємодії індивідууму та «маси», від веселощів до відчаю, коли феномен обумовленості масовістю і феномен копіювання не поділяються чіткими границями і являють собою пограничні випадки соціальної дії. Стверджуючи це, Вебер уточнює, що соціальна дія є центральною проблемою соціології (соціального знання), яка конституює їх як науки [1, 625-627].

Всі ці параметри соціальної дії притаманні й суспільному інституту управління. Так само в сфері управління діють спільні для наукової, філософської рефлексії закони пізнання явищ та феноменів світу.

На сучасному етапі розвитку наука взагалі і теорія управління як її галузь переживають складні процеси. Загалом це явище цілком вкладається в запропоновану багатьма дослідниками схему, а саме, в наявність водорозділу між диференціацією та інтеграцією наук. На це звернули увагу багато авторів, в тому числі, й російський дослідник В. Кохановський, який зазначає, що цей процес не є рівномірним: на певних етапах диференціація переважає, на інших, і це характерно для сучасної науки, переважає інтеграція.

Диференціація – це перехід окремих наукових знань в самостійні науки і розгалуження їх в наукові дисципліни (цей процес характерний для XVI і XVII ст.ст.). Для філософії в цей період характерним став розподіл на власне філософію та ряд філософських наук (онтологія, гносеологія, етика, естетика, діалектика тощо). Одночасно з процесом диференціації відбувався і процес інтеграції як синтезу наук і наукових дисциплін, об'єднання їх методів в єдине ціле. В руслі цих процесів сьогодні стрімко розвивається такі синтетичні, загальнонаукові парадигми наукового знання, як системологія, кібернетика, синергетика тощо. Це ще в минулому столітті зафіксував видатний вчений В.І.Вернадський у своєму вченні про ноосферу.

В цих же умовах відбувається й процес взаємообміну методами і засобами дослідження різних наук, але взаємодія наук та їх методів утруднюється нерівномірністю розвитку. Загалом сучасна методологічна ситуація характеризується значним методологічним плюралізмом. Відтак, в цьому сенсі зусилля різних наук об'єднуються для вирішення певних гносеологічних завдань [5, 92-95].

Інтеграція наук привела до появи терміна "міждисциплінарність", явище якої останнім

часом стало предметом інтенсивного обговорення в науковій спільноті. В річищі цього обговорення знайшли прояв різноманітні підходи, через призму яких проявилися позиції дослідників. Значну роботу по систематизації цих підходів було здійснено українськими дослідниками В.Кременем, С.Пазинічем та О.Пономарьовим. Віддаючи належне значному науковому доробку, запропонованому вітчизняними вченими В.Г.Афанасьєвим, А.Г.Спіркіним, М. Дьяченко, Л.Кандиловичем, вони визначають місце і роль управління в сучасній українській ситуації, наводячи аналіз найхарактерніших ознак і тенденцій нового етапу цивілізаційного розвитку. Для Кременя, Пазиніча та Пономарьова такими ознаками стали:

- глобалізація та інтенсифікація політичних, економічних, науково-технічних, освітніх, культурних, духовних і міжособистісних відносин;
- бурхливе зростання інформатизації суспільства – від наукових досліджень, освіти і управління матеріальним виробництвом до телекомунікацій;
- реальні загрози глобальної екологічної катастрофи, виснаження природних ресурсів та загроза існуванню людини як біологічного виду;
- посилення суперечностей між тенденціями духовно-культурної інтеграції та прагненням до національно-етнічної та культурної самоідентифікації;
- зростання ролі людського чинника у забезпеченні належної ефективності виробництва та управління ним;
- усвідомлення людини як самодостатньої цінності, головної мети суспільного виробництва, розуміння унікальності кожної людської особистості [6, 8].

Ми вважаємо, що в даному разі йдеться про системний підхід, адже тут суспільство розглядається в єдності всіх своїх складових, починаючи від політики і закінчуючи духовною сферою життя.

У зв'язку з цим постає цілком логічне питання: які наслідки ситуація, описана вище, може мати для подальшого розвитку суспільства. Для цього розглянемо підхід, запропонований вітчизняними авторами В.Пилипенко, В.Піддубним та І.Черненком, який уможлиблює за допомогою функціонального підходу накреслити можливі сценарії розвитку суспільства: "Суспільство являє собою систему, яка самоорганізовується в процесі взаємодії, які існують лише постільки, оскільки вона здатна підтримувати стан гомеостазиса (тобто виробляти стійкі режими функціонування); суспільство в процесі свого розвитку використовує один із можливих

шляхів еволюції як послідовної реалізації можливих гомеостатичних станів з поворотними точками з багатьма альтернативами розвитку і критичних моментів структурного реформування системи; кожний з альтернативних шляхів розвитку супроводжується прогресуючою диференціацією деяких соціальних структур і зростом хаосу в інших сферах соціальної діяльності; з огляду на взаємозв'язок всіх структурних одиниць суспільства зміни в одному структурному елементі обумовлюють зміни в інших, а процес розвитку суспільства є незворотнім; латентні виміри соціальної системи характеризують непроявлені структури внутрішніх функціональних зв'язків" [8, 55]. Ця теза в стислому, концентрованому вигляді ілюструє дію системології в суспільному житті.

Системний підхід нині є одним з домінуючих в сучасній науковій думці. Без перебільшення можна сказати, що системологія, яка по суті пронизувала всю науку починаючи ще з часів Античності, посіла чільне місце як головна парадигма сучасної науки.

Системний підхід, застосований в управлінні, відображає різноманітні особливості такої складної системи, як соціум. Це відображення відбувається через розуміння людиною взаємопов'язаних законів та тенденцій, які "працюють" за різних умов та обставин. У законах функціонування знаходять відбиток умови життєдіяльності системи, досягнення та утримання її гомеостазу. Закони руху і розвитку системи дозволяють прогнозувати вірогідну спрямованість тенденцій її розвитку, з урахуванням часового фактору.

Ієрархічність системи соціуму відображається в причинних або каузальних законах, які є одними з фундаментальних законів науки.

Динамічні закони визначають обумовленість будь-якого елемента системи іншим, вони створюють передумови для виявлення логічного діалектичного ланцюга "причина-наслідок". Існують й інші види законів, завдяки дії яких можливий суспільний поступ.

Інститут управління протягом свого багатовікового існування виявив і дефініював специфічні, притаманні лише йому, закони, в яких відобразилися суттєві, загальні зв'язки, які усталилися протягом тривалого часу і мають об'єктивний характер. Серед основних законів управління дослідники називають такі: закон єдності системи управління, зумовлений економічними, політичними та культурним умовами розвитку суспільства; закон пропорційності керованої та керуючої систем як раціональне співвідношення між ними; закон оптимального співвідношення центра-

лізації та децентралізації в управлінні; закон пріоритетності соціальних цілей (як на нас, це – аксіологічна складова управління – В.Д.); закон спеціалізації управління; закон інтеграції управління; закон економії часу, людських і матеріальних ресурсів; закон зростання суб'єктивності та інтелектуальності в управлінні; закон домінування глобальної мети [3, 45-46].

Що стосується теорії управління, то для неї характерні, починаючи з кінця XIX ст., тобто з початку переходу, набуття управлінням статусу наукової дисципліни, певні специфічні підходи, репрезентовані, по-перше, класичним, або раціоналістичним напрямком (наприклад, школою наукової організації праці або наукового менеджменту Ф.У.Тейлора, адміністративною або класичною школою управління А.Файоля та теорію ідеальної демократії М. Вебера); по-друге, це соціально-психологічний або гуманістичний напрям, репрезентований теорією людських відносин Е.Мейо, теорією Д. Мак Грегора, теорією стилів управління К.Левіна та ін.; по-третє – системний або методичний напрям, де поєдналися класична і соціально-психологічна школи а також числені прикладні концепції; по-четверте з втратою раціоналізмом своїх позицій на зміну йому приходить поведінковий підхід, завдяки якому з'являється розуміння місця і ролі особистості в організації; по-п'яте – “ситуаційний підхід до управління соціальними системами, який виник на рубежі 70-х рр. XX ст. і став своєрідним синтезом раціоналістичного та поведінкового підходів в управлінні соціальними організаціями [4, 63].

Простежуючи еволюцію різних підходів в теорії управління, зазначимо наступне: ми є свідками не лише поступового переходу від однієї моделі управління до іншої, а й їх діалектичного взаємопроникнення, переплетіння. Так, вважається, що ускладнення і динамізм сучасного виробництва, його багатовекторність в умовах постіндустриального суспільства свідчать про застарілість раціоналістичних “тейлористських” підходів. Нові умови вимагають застосування більш гнучких, адаптивноспроможних оперативних методик. Але, коли йдеться про формування організаційних структур, економічних розрахунків, планування або про деякі екстремальні ситуації, так званий “форсмажор”, звертаються до раціоналістичних підходів. У випадку ж необхідності експериментів, швидкого реагування, звертаються до інших моделей – таких, наприклад, як органічне управління.

Моделі управління з часом набувають все більш аксіологічного, людиновимірного спрямування. Розуміння унікальності, непов-

торності кожної людини стає ознакою найновітніших підходів до теорії та практики управління, а місце матеріальних ресурсів посідає людина, яка виступає в якості незамінного, неповторного ресурсу. В зв'язку з цим з'являються нові підходи, головним компонентом в яких виступає людський ресурс, умови його існування в соціумі, в колективі, в організації.

Як відповідь на потреби суспільства наприкінці XX ст. значне місце в теорії управління посів культурологічний напрям, завдяки якому в науковий обіг введений такий понятійний блок, як організаційна культура. Тут поєдналися 3 фактори – системні, поведінкові і соціокультурні, що підсилює увагу до людського потенціалу як суб'єктів, так і об'єктів управління.

Про це слушно зазначається в книзі “Культура управління” вітчизняних авторів П.Герчанівської, К.Левківського та І.Федорової: “У дослідженні процесів управління соціальними групами і організаціями, у розкритті принципів і розробці моделей їх взаємодії та ефективної діяльності визначальне місце почала посідати культура управління – наука, що утворилася в результаті органічного поєднання менеджменту, етики ділового спілкування, естетики та дизайну, іміджології, соціології управління і організації... Сама культура управління виступає об'єктом як науково – теоретичних досліджень, так і практичних розробок, які широко застосовуються не тільки в сфері економічних управлінських знань, а й становлять визначальну складову в управлінні соціальною сферою, адміністративному менеджменті, моделях PR технологій, комунікаційних інформаційних технологій” [2, 18-19].

Подальші тенденції розвитку теорії управління, за думкою дослідників, є інтернаціоналізація соціологічного управлінського знання на базі виникнення міжнародних інформаційних систем (наприклад, інтернет), а також підсилення аксіологічної, світоглядної складової в системі наукового знання, завдяки яким полегшується адаптація індивіда до соціального середовища. Таким чином формується й зміцнюється зв'язок між методологічним та людиновимірним аспектами управління.

Підсумовуючи, зазначимо, що суспільство – це абсолютно динамічна система, яка фактично не буває в ситуації стаціонарних станів. Для соціально – гуманітарного пізнання атрибутивним є акцентування на одиничному, індивідуальному, унікальному на основі спільних закономірностей, тому виявлення і використання існуючих об'єктивних законів є головним завданням соціального пізнання,

незважаючи на унікальність соціально-історичних явищ. Оскільки самий характер гуманітарного знання несе на собі відбиток індивідуалізованості, це утруднює його структурування і типологізацію. Це сприяє формуванню «метамови» гуманітарного знання, де на теоретичних рівнях широко застосовується апарат мови точних та природничих наук (особливо наочно це демонструється впровадженням до методологічного інструментарію соціального знання системного підходу та синергетики). Все це стає ознакою процесів становлення та розвитку міждисциплінарного підходу.

Соціальне знання все більше включає в себе проблеми комунікативістики, адже його предметом є не лише суб'єкт-об'єктні, а й суб'єкт-суб'єктні відносини. Особливе значення це має для управління як галузі соціального знання, де всі відносини будуються на взаємодії між людьми і головним завданням є зрозуміти іншу людину, і, зрештою, примусити її виконувати свої обов'язки.

Соціальне пізнання є невід'ємним від світоглядних, смисложиттєвих цінностей, де

цінності – це якості суспільного предмета відповідати певним потребам соціального суб'єкта (людини, групи людей, суспільства). Цінності виконують важливу регуляторно-поведінкову функцію та завжди мають конкретно-історичний характер, про що неодноразово говорив вже цитований нами М.Вебер.

Тут вступають в силу такі моменти, які свого часу помітив такий видатний дослідник сутності соціуму, як Пітирим Сорокін, зазначивши, що через всю історію людства проходять головні детермінанти буття, а саме Істина, метою якої є когнітивна діяльність, Краса як наслідок естетичного задоволення, Добро як шлях соціальної адаптації та моралі і Користь, де, як в фокусі, відображаються всі попередні [9, 345]. Всі ці параметри соціальної дії притаманні і суспільному інституту управління, теоретичні засади якого формуються в річищі сучасної наукової парадигми, сучасної картини світу, яка утворюється завдяки взаємовпливу та взаємопроникненню різних, як природничих, так і гуманітарних, галузей знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Избранные произведения / Сост., общ. ред. и посл. Ю.Н.Давыдова; предисл. П.П.Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с. – (Социологическая мысль Запада).
2. Герчанівська П.Е. Культура управління: Навч. посіб. / П.Е. Герчанівська, К.М. Левківський, І.І. Федорова. - К.: ІВЦ "Політехніка", 2005. – 152 с.
3. Димитрова Л.М. Соціологія управління та організацій: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. – К.: Політехніка, 2005. – 156 с.
4. Журавський В.С. Політична система України: особливості, фактори, чинники права // Віче. – 2000. – № 2. – С. 49-65.
5. Кохановський В.П. Философия и методология науки: Уч. для высших учебных заведений. – Ростов н/Д.: Феникс, 1999. – 576 с.
6. Кремінь В.Г. Філософія управління: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Знання України, 2007. – 360 с.
7. Лакатос И., Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 608 с.
8. Пилипенко В.Е., Поддубный В.А., Черненко И.В. Социальный морфогенез: Эволюция и катастрофы (синергетический подход). – К.: Наукова думка, 1993. – 100 с.
9. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов. – М. Политиздат, 1992. – 543 с.
10. Щекин Г.В. Социальная теория и кадровая политика: Монография. – К.: МАУП, 2000. – 576 с.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2009 р.

